

УДК 343.13

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-4-342-346

Антон ЛІСНЯК[©]
аспірант
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ)

ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ МАСОВИХ ЗАВОРУШЕНЬ

Висвітлено особливості розслідування масових заворушень. Розглянуто типові слідчі ситуації під час їх розслідування та найбільш доцільні алгоритми дій працівників поліції для більш швидкого розслідування кримінального правопорушення.

Наголошено, що типова слідча ситуація – це сукупність обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні про злочин, інших обставин, що склалися в ході провадження слідчих дій, офіційно і неофіційно встановлених, можливо навіть у сукупності із загостренням суперечностей між учасниками, суб'єктами криміналістичної діяльності та іншими особами.

Зазначено, що під час розслідування масових заворушень кількість доказової інформації, що може бути вилучена під час ефективного проведення слідчих (розшукових) дій та інших заходів, досить велика. Початкова слідча ситуація містить низку етапів, проходження яких означає її вирішення. Для кожного з них характерними є свої завдання та способи їх вирішення.

На основі аналізу думок науковців та матеріалів кримінальних проваджень автором визначені типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування масових заворушень.

Ключові слова: масові заворушення, організація, тактика, слідчі ситуації, слідчі (розшукові) дії.

Постановка проблеми. Типові слідчі ситуації є однією з основоположних наукових категорій, необхідних для практичної реалізації криміналістичних рекомендацій щодо розслідування кримінальних правопорушень. Тому в переважній більшості методик розслідування зазначена категорія максимально характеризується. Крім того, зважаючи на її основні положення, виділяють окремі алгоритми дій працівників правоохоронних органів стосовно вирішення окремих завдань кримінального провадження. Розслідування масових заворушень також потребує певної алгоритмізації з огляду на умови сучасності та зміни законодавства.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми. Дослідженню концептуальних засад розслідування кримінальних правопорушень присвятили свої праці такі науковці, як В. П. Бахін, Р. С. Белкін, В. К. Весельський, В. А. Журавель, І. Ш. Жорданія, А. В. Іщенко, І. М. Лузгін, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'яничков, М. В. Салтєвський, Р. Л. Степанюк, К. О. Чаплинський, Ю. М. Черноус, В. Ю. Шепітько, М. Г. Шурухнов, М. П. Яблоков та ін. Проте типові слідчі ситуації під час розслідування масових заворушень не було досліджено у повному обсязі з урахуванням чинного КПК України та сучасних потреб правоохоронної практики.

Метою статті є дослідження сутності та системи типових слідчих ситуацій під час розслідування масових заворушень.

Виклад основного матеріалу. Треба зазначити, що низка науковців досить різному визначали поняття досліджуваної наукової категорії. Зокрема, одні автори вважали, слідча ситуація – це сукупність умов, в яких здійснюється розслідування та визначається його стан на цей момент. Вона є тактичним засобом організації роботи слідчого під час розслідування злочину, та акцентує на дослідженні питання аналізу (вивчення змісту зумовлюючих її чинників з метою прийняття тактичного рішення та вибору варіанта методики розслідування, що забезпечує швидке і повне розслідування злочину) та оцінки слідчої ситуації [6, с. 337–346]. А вже А. В. Іщенко акцентує на тому, що вивчення їх як криміналістичної категорії має теоретичне та прикладне значення. Автор зазначає, що теоретичне значення розроблення цієї проблеми в загальному полягає в об'єктивній необхідності конкретизації змісту та поняття цієї наукової категорії. Його

практичне значення у тому, що визначення змісту слідчих ситуацій, їх класифікація, аналіз і оцінка дають змогу об'єктивно обґрунтувати вибір варіантів методики розслідування, які найбільшою мірою відповідали б обставинам та завданням розслідування на певному етапі [4, с. 57].

М. І. Скригонюк наголошує на тому, що слідча ситуація у кримінальному провадженні про масові заворушення може бути конфліктною і безконфліктною й по-різному впливати на процесуально-криміналістичну діяльність, а остання, зі свого боку, регулює її. Науковець формулює поняття визначеної криміналістичної категорії як сукупності обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні про злочин, інших обставин, що склалися в ході провадження слідчих дій, офіційно і неофіційно встановлених, можливо навіть у сукупності із загостренням суперечностей між учасниками, суб'єктами криміналістичної діяльності та іншими особами [8, с. 68], що ми підтримуємо.

Важливою для розуміння сутності слідчої ситуації є твердження М. С. Качковського, який наголошує на такому: типізація слідчих ситуацій можлива за умови виділення інформації про окремі найбільш значущі елементи і таких компонентів, що часто зустрічаються, які науковець поділяє на дві групи. До першої групи належать відомості про окремі обставини злочинної діяльності (особу, яка вчинила злочин, спосіб, сліди злочину, предмет посягання і розмір заподіяної злочином шкоди, зв'язки з іншими злочинами). Другу групу становить сукупність інформації про найбільш значущі обставини розслідування (стан доказової бази, можливості слідства, лінія поведінки підозрюваних та інших учасників розслідування, сторонніх осіб, які намагаються втручатися у процес розслідування тощо). Типові слідчі ситуації, на нашу думку, мають основне інформаційне й організаційно-методичне навантаження у побудові методики розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із умисним введенням на ринок України небезпечної продукції, а самі типові слідчі ситуації початкового та подальшого етапів розслідування взаємопов'язаними [5].

В. К. Гавло виокремив такі основні положення типової слідчої ситуації, що необхідно враховувати під час її практичного застосування для висунення версій й орієнтування в обстановці розслідування: а) типова слідча ситуація – це наукове поняття щодо прояву загальних меж ходу і стану розслідування до визначеного його моменту; б) вона є найбільш вірогідною, зразковою для заданих умов обстановкою розслідування; в) в основі типової слідчої ситуації знаходяться інформаційні дані, зорієнтовані на загальні межі криміналістичної характеристики окремих видів (груп) злочинів і умови їх розслідування; г) типова ситуація має «свій» закономірний набір ознак (про хід і стан розслідування), система яких індивідуалізує її, робить стійкою, фіксованою на цей момент розслідування, що дозволяє групувати ситуації за різними, раніше названими, положеннями [2, с. 243–244].

Наявність типових слідчих ситуацій, як зазначають окремі автори, дозволяє розробляти напрями щодо їх вирішення, робить роботу слідчого цілеспрямованою. Урахування типового та індивідуального під час розслідування кожного конкретного кримінального провадження робить цей процес більш ефективним. Роль і значення слідчих ситуацій зумовлені насамперед тим, що вони є моделлю для з'ясування невідомих елементів конкретної ситуації; їх виокремлення та врахування дозволяє під час практичної діяльності істотно економити час для визначення доцільності проведення тих або інших заходів під час розслідування злочинів. У розроблених криміналістами типових вихідних слідчих ситуаціях окремих видів злочинів зосереджені дані, що дозволяють виробити наукові рекомендації з найбільш ефективного висунення загальних та окремих версій у ході слідчої діяльності. Тому типізація саме вихідних слідчих ситуацій є надзвичайно важливим завданням, що сприятиме розробці ефективних методик розслідування масових заворушень, а також ефективній практичній діяльності із розслідування злочинів цього виду [7, с. 77].

А вже В. П. Шалдирван, зазначаючи про те, що процес розслідування масових заворушень перебуває в прямій залежності від правильного визначення слідством конкретних слідчих ситуацій на різних етапах розслідування, виокремлює такі типові слідчі ситуації:

1. Надійшло повідомлення про групові дії натовпу, які вже закінчилися, але не відомо, чи це групове хуліганство або масові заворушення. Є інформація про пошкодження або знищення майна, погроми. Є постраждалі – випадкові особи та працівники органів внутрішніх справ. Невідомі мотиви скоєного. Відсутні дані щодо конкретних

організаторів та активних учасників подій (затриманих за скоєння адміністративних правопорушень або за підозрою в участі у заворушеннях немає). Зазначена ситуація характерна для масових заворушень – хуліганських дій молоді, які виникають ситуативно і продовжуються недовгий час, після чого натовп розпадається без особливого силового впливу на нього з боку правоохоронних органів.

2. Надійшло повідомлення про групові злочинні дії натовпу, які ще продовжуються. Є дані про погроми, пожежі. Є постраждалі внаслідок дій свавільного натовпу (повідомлення з лікарень). Недостатня інформація про масштаби групових дій, їх наслідки, а також про мотиви скоєного. Дані щодо активних учасників та організаторів подій неповні. Неможливо почати проведення оглядів, інших слідчих (розшукових) дій у зв'язку з небезпечкою з боку активних учасників групових подій або є підстави вважати, що ці дії можуть ініціювати ескалацію заворушень (насамперед – у разі затримання підозрюваних). Різновидом цієї ситуації може бути переміщення свавільного натовпу до іншого населеного пункту, іншого району, де заворушення продовжуються. У цьому разі надалі потрібно вирішувати питання щодо об'єднання кримінальних справ про скоєння масових заворушень за організацією одних і тих самих осіб в різних населених пунктах.

3. Наявне кримінальне провадження про вбивство, завдання тілесних ушкоджень, зґвалтування, інші злочини. Вбачається зволікання з розслідуванням та притягненням винуватих осіб до відповідальності або вбачаються зловживання з боку працівників правоохоронних органів. Це призводить до групових злочинних дій, спрямованих на представників влади, на групу населення (причетну до злочинної діяльності, об'єднану на етнічній або національній підставі): захоплення заручників, погроми у родичів осіб, яких підозрюють у вчиненні злочинів або правоохоронців, які нібито допомагають злочинцям. Відомі мотиви вчиненого (вимога негайного покарання винних, помста), організатори та частково – активні учасники подій, але їх місце знаходження є невідомим.

4. Вчинені масові заворушення. Відомі організатори й активні учасники заворушень. Частина з них затримана за вчинення суспільно-небезпечних дій, частина знаходиться у розшуку.

5. Групові злочинні дії в установах Державного департаменту України з питань виконання покарань. Є постраждалі, знищене або пошкоджене майно, скоєні погроми. Справа може бути порушена у зв'язку з діями, які дезорганізують роботу установи або з груповим хуліганством, спричиненням тілесних ушкоджень чи знищенням майна (хоча фактично, наприклад, була не дезорганізація, а повна або часткова паралізація діяльності такої установи).

6. Отримане повідомлення про заворушення та застосування зброї правоохоронцями під час нібито зупинення свавілля кримінального натовпу. Справа може бути порушена за перевищення влади та службових повноважень, спричинення тілесних ушкоджень, загибель внаслідок вогнепальної зброї або спецзасобів та ін. Вирішується питання щодо наявності в діях учасників групових дій ознак масових заворушень [9, с. 98–102].

Вказані ситуації змінюються залежно від наявності або відсутності певних чинників. Окремі автори до об'єктивних чинників відносять: наявність доказової та орієнтуючої інформації; об'єктивне існування джерел доказової інформації і можливість їх встановлення, а також отримання від них доказової інформації; об'єктивні чинники, пов'язані зі зникненням доказів; сили та засоби для виявлення та фіксації доказів і орієнтуючої інформації, гласними та негласними методами, що безпосередньо залучені в цьому процесі, так і ті, залучення яких є реально можливим; чинник протидії розслідуванню; кримінально-правова і громадська оцінка розслідуваної події, яка є на цей момент. До суб'єктивних відносять: рівень підготовки слідчого та інших співробітників, їх практичний досвід; психологічний стан; можливість ухвалювати рішення, цілеспрямовано і методично проводити розслідування, здійснювати слідчі дії, оперативно-розшукові заходи та експертні дослідження, постійно змінюючи ситуацію на краще; здібність до реальної оцінки ситуації, до виявлення і подолання чинників протидії розслідуванню; наслідки помилкових дій слідчого і співробітників органу дізнання [1, с. 73].

О. П. Кузьменко, вказує, що типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування масових заворушень класифікує за такими критеріями: за характером та завершенистю масових заворушень, масштабністю події та небезпечністю знарядь й засобів, що використовуються в ході масових заворушень. У першій групі автор виокремлює такі ситуації: 1. Надійшло повідомлення про те, що вчиняються масові заворушення ірраціо-

нального типу, які виникли спонтанно. Затримані окремі активні учасники масових заворушень, організатори відсутні. 2. Дії натовпу – масові заворушення ірраціонального типу завершені. Є відомості про потерпілих, пошкодження та знищення майна, іншу матеріальну шкоду. 3. Тривають масові заворушення, що мають організований, заздалегідь спланований характер. Інформація про дії натовпу, наслідки злочинних дій, про активних учасників та їх мотиви є недостатньою. 4. Активні дії натовпу, зазначені вище, завершені, але є підстави вважати, що можлива ескалація заворушень. У другій групі виокремлює такі групи: масові заворушення вчиняються в умовах великого міста, участь у масових заворушеннях беруть понад тисяча осіб та масові заворушення вчиняються в умовах невеликого міста, участь у масових заворушеннях беруть менше тисячі осіб. А в третій: в ході масових заворушень учасниками використовується вогнепальна зброя, вибухові пристрої або учасники масових заворушень мають при собі вогнепальну зброю, вибухові пристрої, висловлюють погрози їх застосування; в ході масових заворушень учасники використовують інші знаряддя й засоби [7, с. 80–81].

Зазначена типізація вбачається досить цікавою та актуальною, бо вирішує окремі завдання у провадженнях цієї категорії. Тобто початковий етап розслідування масових заворушень структурується завдяки визначеним ситуаціям.

Доречною в цьому розрізі вбачається думка М. М. Єфімова, який наголошує на тому, що розслідування масових заворушень фактично завжди проводиться в умовах загострення ситуації в місті, районі, регіоні; протистояння учасників масових заворушень із місцевою владою, впливовими комерційними структурами або злочинними угрупованнями суттєво впливає на обстановку розслідування, оскільки це може її паралізувати внаслідок протидії слідству у формі залякування свідків, потерпілих, підозрюваних, а інколи і фактичного саботажу з боку місцевої влади і навіть правоохоронних органів [3, с. 41].

Проаналізувавши наведені ситуації, а також матеріали кримінальних проваджень, ми визначили такі типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування масових заворушень:

1) отримано відомості про вчинення масових заворушень, виявлено матеріальні сліди кримінального правопорушення, наявні свідки та потерпілі, встановлені правопорушники – 54 %;

2) отримано відомості про вчинення масових заворушень невстановленою особою, наявні відомості щодо характеру кримінального правопорушення, є свідки та потерпілі – 32 %;

3) отримано відомості про вчинення масових заворушень від уповноважених осіб, наявні відомості щодо характеру кримінального правопорушення, є свідки – 13 %;

4) виявлено факт вчинення масових заворушень, свідки відсутні – 1 %.

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що піз час розслідування масових заворушень кількість доказової інформації, що може бути вилучена під час ефективного проведення слідчих (розшукових) дій та інших заходів, досить велика. Нами визначені такі типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування масових заворушень: а) отримано відомості про вчинення масових заворушень, виявлено матеріальні сліди кримінального правопорушення, наявні свідки та потерпілі, встановлені правопорушники – 54 %; б) отримано відомості про вчинення масових заворушень невстановленою особою, наявні відомості щодо характеру кримінального правопорушення, є свідки та потерпілі – 32 %; в) отримано відомості про вчинення масових заворушень від уповноважених осіб, наявні відомості щодо характеру кримінального правопорушення, є свідки – 13 %; г) виявлено факт вчинення масових заворушень, свідки відсутні – 1 %.

Список використаних джерел

1. Виноградова А. І. Розслідування порушень законодавства про захист рослин : навч. посіб.; ред. М. А. Погорельський; КНУ ім. Т. Шевченка. Київ : Правова єдність : Алерта, 2015. 180 с.
2. Гавло В. К. Теоретические проблемы и практика применения методики расследования отдельных видов преступлений. Томск, 1985. 333 с.
3. Єфімов М. М. Розслідування злочинів проти громадського порядку та моральності : навч. посіб. 2-е вид., допов. і перероб. Дніпро : Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ, 2018. 188 с.
4. Іщенко А., Щербаков Г. Проблема слідчих ситуацій, як складова навчального курсу криміналістики. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2003. № 2. С. 57–63.
5. Качковський М. С. Типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування умисного введення в обіг на ринку України небезпечної продукції. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/40748/%CA> (дата звернення: 11.10.2020)

6. Криминалістика : учебник / под ред. Ю. Г. Корухова, В. Г. Коломацкого. Москва : Академия МВД СССР, 1984. 458 с.
7. Кузьменко О. П. Початковий етап розслідування масових заворушень : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ. націон. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2017. 225 с.
8. Скригонюк М. І. Слідчі ситуації й тактичні операції при розслідуванні масових заворушень. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки.* 2005. № 67–69. С. 120–123.
9. Шалдырван П. В. Методика розслідування масових заворушень : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ : Акад. адвокатури України, 2005. 201 с.

Надійшла до редакції 09.12.2020

References

1. Vynohradova A. I. Rozsliduvannia porushen zakonodavstva pro zakhyt roslyn [Investigation of violations of plant protection legislation] : navch. posib.; red. M. A. Pohoretskyi; KNU im. T. Shevchenka. Kyiv : Pravova yednist : Alerta, 2015. 180 s. [in Ukr.].
2. Gavlo V. K. Teoreticheskie problemy i praktika primeneniya metodiki rassledovaniya otdelnykh vidov prestuplenij [Theoretical problems and practice of applying the methods of investigation of certain types of crimes]. Tomsk, 1985. 333 s. [in Rus.].
3. Yefimov M. M. Rozsliduvannia zlochyniv proty hromadskoho poriadku ta moralnosti [Investigation of crimes against public order and morality] : navch. posib. 2-e vyd., dopov. i pererob. Dnipro : Dnipropetr. derzh. un-t vnutr. sprav, 2018. 188 s. [in Ukr.].
4. Ishchenko A., Shcherbakov H. Problema slidchykh sytuatsii, yak skladova navchalnoho kursu kryminalistyky [The problem of investigative situations as a component of the criminology training course]. *Visnyk Odeskoho instytutu vnurishnikh sprav.* 2003. № 2. S. 57–63. [in Ukr.].
5. Kachkovskyi M. S. Typovi slidchi sytuatsii pochatkovoho etapu rozsliduvannia umysnoho vvedennia v obih na rynku Ukrainy nebezpechnoi produktsii [Typical investigative situations of the initial stage of the investigation of the intentional introduction of dangerous products on the Ukrainian market]. URL: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/40748/%CA> (data zvernennia: 11.10.2020). [in Ukr.].
6. Kriminalistika [Forensic science] : uchebnik / pod red. Yu. G. Koruhova, V. G. Kolomackogo. Moskva : Akademiya MVD SSSR, 1984. 458 s. [in Rus.].
7. Kuzmenko O. P. Pochatkovyi etap rozsliduvannia masovykh zavorushen [The initial stage of the investigation of the riots] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Kyiv. natsion. un-t imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv, 2017. 225 s. [in Ukr.].
8. Skryhoniuk M. I. Slidchi sytuatsii y taktychni operatsii pry rozsliduvanni masovykh zavorushen [Investigative situations and tactical operations in the investigation of mass riots]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky.* 2005. № 67–69. S. 120–123. [in Ukr.].
9. Shaldyrvan P. V. Metodyka rozsliduvannia masovykh zavorushen [Methods of investigating mass riots] : dys. ... kand. yuryd. nauk : 12.00.09. Kyiv : Akad. advokatury Ukrainy, 2005. 201 s. [in Ukr.].

SUMMARY

Anton I. Lisnyak. Typical investigative situations during the investigation of mass riots. The article highlights the features of the investigation of mass riots. Typical investigative situations during their investigation and the most expedient algorithms of actions of police officers for faster investigation of a criminal offense have been considered.

The author has emphasized that a typical investigative situation is a set of circumstances to be proved in criminal proceedings on a crime, other circumstances that have arisen in the course of investigative actions, officially and informally established, perhaps even in conjunction with the escalation of contradictions between participants, sub ' objects of forensic activity and other persons.

The author maintains that taking into account the typical and individual in the investigation of each specific criminal proceeding makes this process more effective. The role and significance of investigative situations are primarily due to the fact that they are a model for clarifying the unknown elements of a particular situation; their separation and consideration allows during practical activities to save time to determine the feasibility of certain measures in the investigation of crimes. In the typical initial investigative situations of certain types of crimes developed by criminologists, data are concentrated that allow to develop scientific recommendations for the most effective promotion of general and individual versions in the course of investigative activities. Therefore, the typification of the initial investigative situations is an extremely important task that will contribute to the development of effective methods for investigating riots, as well as effective practical activities for the investigation of crimes of this kind.

The author has noted that in the investigation of mass riots, the amount of evidence that can be seized during the effective conduct of investigative (search) actions and other measures is quite significant. The initial investigative situation includes a number of stages, the passage of which means its solution. Each of them has its own tasks and ways to solve them.

Based on the analysis of a number of scholars' opinions and materials of criminal proceedings, the author identified typical investigative situations of the initial stage of the investigation of mass riots.

Keywords: mass riots, organization, tactics, investigative situations, investigative (search) actions.